धात्रीफल न० ६त० । आमलकीफले तस्य पाकविशेषगुणाः । "अङ्गारपाकमृदुयत्नसुपाचितानि सिन्धूत्थहिङ्गुमरिचादिसमन्वितानि । तप्ते घृते पुनरपि प्रतिभर्जितानि धात्रीफलानि जनयन्ति हि जाठराग्निम्" वैद्यके उक्ताः ।

धात्रेयी स्त्री धात्र्या अपत्यम् स्त्री स्वार्थे वा ढक् ङीप् । १धात्र्याः स्त्र्यपत्ये २धात्र्याञ्च । "दूत्यः सखी नटी दासी धात्रेयी प्रतिवेशनी" सा०द० । स्वार्थे क तत्रार्थे । "अतश्चतुर्थ्यां चन्द्रन्तु प्रमादाद्वीक्षते यदि । पठेद्धात्रेयिकावाक्यं प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः" ति० त० । धात्रेयिकावाक्यञ्च "सिंहः प्रसेनमवधीत् सिंहो जाम्बुवता हतः । सुकुमारक! मा रोदीस्तव ह्येषस्यमन्तकः विष्णुपु० "अन्धं वृद्धं च तं मत्वा न सा देवी जगाम ह । स्वान्तु धात्रेयिकां तस्मै वृद्धाय प्राहिणोत् तथा" । "अवमत्य ददौ मूढा शूद्रां धात्रेयिकां मम" भा० आ० १०५ अ० ।

धात्र्यरिष्ट पु० "धात्रीफलसहस्रे द्वे पीड़यित्वा रसं भिषक् । क्षौद्राष्टभागं पिप्पल्याश्चूर्णार्द्धकुड़वान्वितम् । शर्करार्द्धतुलोन्मिश्रं पक्वं स्निग्धपटे स्थितम् । प्रपिबेत् पाण्डुरोगार्त्तो जीर्णे हितमिताशनः । कामलापाण्डुहृद्रोगवातासृग्विषमज्वरान् । कासहिक्काऽरुचिश्वासानेषोऽरिष्टः प्रणाशयेत्" चक्रदत्तोक्ते धात्र्यारसपक्वे रिष्टनाशके पदार्थे ।

धान न० धा—भावे ल्युट् । १धारणे २पोषणे च आधारे ल्युट् । ३धारणाधारे स्त्रियां ङीप् राजधानी मत्स्यधानी

धानक न० धन्याक+पृषो० । १धन्याके राजनि० २मानभेदे पु० भावप्र० । "षड्भिस्तु रक्तिकाभिः स्यात् माषको हेमधानकौ" । अत्र हेमधामकौ पाठान्तरम् ।

धाना स्त्री व० व० । धा—न टाप् । (बहुरी) ख्याते १भृष्टयवे अमरः । २धन्याके ३अभिनवोद्भिन्ने अङ्कुरे ४चूर्णमक्तुषु च मेदि० । "यवास्तु निस्तुषा भृष्टाः स्मृता धाना इति स्त्रियाम् । धानाः स्युर्दुर्जरा रूक्षास्तृट्प्रदा गुरवश्च ताः । तथा मेदःकफच्छर्दिनाशिन्यः सम्प्रकीर्त्तिताः" राजनि० । "धाना मत्स्यान् पयोमांसं शाकञ्चैव न निर्णुदेत्" मनुः । स्वार्थे क धानाका तत्रार्थे व०व० शब्दर० ।

धानाचूर्ण न० ६त० । सक्तुषु ।

धानी स्त्री धा—आधारे ल्युट् ङीप् । १आधारे राजधानी २पीलुवृक्षे स्त्री राजनि० । स्वार्थे क धानिका तत्रार्थे "अङ्गारधानिका" अमरः ।

धानुर्दण्डिक पु० धनुर्दण्ड इव तेन जीवति वेतना० ठक् । धनुरुपजीविनि धानुष्के ।

धानुष्क पु० धनुःप्रहरणमस्य धनुषा जीवति वा वेतना० ठक् इसुसुक्तान्तात् ठस्य कः । १धनुषा युध्यमाने २धनुषा जीविनि च अमरः । "पारश्वधिकधानुष्कशाक्तीकप्रासिकान्वितौ" भट्टिः । धनुरिवावयवोऽस्य वा०ठक् । ३अपामार्गे स्त्री शब्दच० ।

धानुष्य व० धनुषि साधुः वा० ञ्य । वंशे राजनि० ।

धानेय न० धानैव स्वार्थे ढक् । धन्याके राजनि० स्वार्थे क धानेयक तत्रार्थे न० जटाधरः ।

धान्धा स्त्री (एलाइच) एलायां शब्दच०

धान्य न० धाने पोषणे साधु यत् । १सतुषे (धान) ख्याते व्रीह्यादौ "शस्यं क्षेत्रगतं प्रोक्तं सतुषं धान्यमुच्यते" स्मृतिः । धान्यवर्गः सगुणोऽभिहितो भावप्र० यथा "शालिधान्यं व्रीहिधान्यं शूकधान्यं तृतीयकम् । शिम्बीधान्यं क्षुद्रधान्यमित्युक्तं धान्यपञ्चकम् । शालयो रक्तशाल्याद्या व्रीहयः षष्टिकादयः । यवादिकं शूकधान्यं मुद्गाद्यं शिम्बिधान्यकम् । कङ्ग्वादिकं क्षुद्रधान्यं तृणधान्यञ्च तत् स्मृतम्" ।

तत्र शालिधान्यस्य लक्षणं गुणाश्च "कण्डनेन विना शुक्ला हैमन्ताः "शालयः स्मृताः" । अथ शालीनां नामानि । रक्तशालिः सकलमः पाण्डुकः शकुनाहृतः । सुगन्धकः कर्द्दमको महाशालिश्च दूषकः । पुष्पाण्डकः पुण्डरीकस्तथा महिषमस्तकः । दीर्घशूकः काञ्चनको हायनो लोध्रपुष्पकः । इत्याद्याः शालयः सन्ति बहवो बहुदेशजाः । ग्रन्थविस्तरभीतेस्ते समस्ता नात्र भाषिताः" ।

अथ तेषां गुणाः "शालयो मधुराः स्निग्धा बल्या बद्धाल्पवर्च्चसः । कषाया लघवो रुच्याः स्वर्य्या वृष्याश्च बृंहणाः । अल्पानिलकफाः शीताः पित्तघ्ना मूत्रलास्तथा । शालयो दग्धमृज्जाताः कषाया लघुपाकिनः । सृष्टमूत्रपुरीषाश्च रूक्षाः श्लेष्मापकर्षणाः । कैदारा वातपित्तघ्नाः गुरवः कफशुक्रलाः । कषाया अल्पवर्च्चस्का मेध्याश्चैते बलावहाः" । कैदाराः कृष्टक्षेत्रजाः उप्ताः । "स्थलजाः स्वादवः पित्तकफघ्ना वातपित्तदाः । किञ्चित्तिक्ताः कषायाश्च विपाके कटुका अपि । स्थलजाः अकृष्टभूमिजाताः स्वयंजाता । वापिता मधुरा वृष्या बल्याः पित्तप्रणाशनाः । श्लेष्मलाश्चाल्पवर्च्चस्काः कषाया गुरवो हिमाः" । वापिताः कृष्टक्षेत्रे अकृष्टक्षेत्रे